

מסה על רגע החסד ביצירת עגנון

בשולי ספרה של רנה לי "מסע אל רגע החסד"

מאת משה פלאי

(בספרה, עמ' 17). לפי סברתה, "מעבר לכל אותם קרעיינפיש ביטחון ויש אמונה שאורם מבליח גם מבעד לסיפורים המודרניים טים ביותר". מגמתה בחיבור זה: "להצביע על קו זה שביציע עגנון". זו תהא דרכו של "המסע אל רגע החסד" (שם).

לדעתה, "אם רוב חוקרי עגנון כיום מייחסים לו, בראש וראשונה, את ההיבט המודרני, הרי כך הוא הדבר, משום שזהו ההיבט הקרוב להם ביותר" (עמ' 16). ייקל לקבוע, כי אף תפיסתה של אינה חורגת מגדר זה, ואף היא עוסקת בהיבט הקרוב לה ביותר, והיא מקימה את בניינה שלה, אריח על גבי אריח, בהתמדה הראויה להערכתה, באופן שדמותו היוצרת נראית לנו כשל מאמין גמור.

היא מקדישה, איפוא, את עיקר דיונה בספר לא ל"קרעיינפיש" של עגנון — שבהם הירבו החוקרים לדון — אלא לביטחון ולאמונה שבעולם יצירתו של עגנון, ויפה עשתה ד"ר רנה לי, שהזכירה לנו גירסאות ראשונות בראייה חדשה ומעמיקה, ושבאה לבחון מחדש את המקובלות ויצאה כנגד הזרם הקיים. בכך הזכירה לנו שאל לנו להיגרר אחרי הנטיית הקיימת, וכי עלינו לשקול את הדברים לגופם בראייה מפוכחת, שאינה מושפעת מהלכיינות השוררים כרגע בעולמה של הביקורת.

בבחינתה המיוחדת יוצאת המחברת בדברי ביקורת כנגד סוקרטו וקורצווייל, שניים מראשי המבקרים בדורנו. יצויין, כי דבריה יפגעו לגבי קורצווייל אך לא לגבי סדן. להדגמת טענתה, כי סדן ראה בעגנון סופר מודרני, מביאה רנה לי את דברי המבקר לעניין הכנסת כלה, שבהם עירער על האידיאליזציה התמימה שברומן (עמ' 16) אחר־כך היא מותחת ביקורת על סדן בדבר מסקנתו לגבי סיבוב הסיפור "המטפחת". אך היא עצמה מעידה, כי סדן אכן היטיב "לראות כפילות" בסיפורים רבים של עגנון (עמ' 19).

יש להעיר, כי סדן עצמו סיכם באחרונה את עמדתו בשאלת גישתו לעגנון בהרצאה על אהרון אפלפלד, שנדפסה ב"דבר", ושם ביטא זקן־המבקרים שלנו את גישתו, שאינה הולמת את דבריה של המחברת עליו ועל תפיסתו. וכה כתב סדן: "אפלפלד... עשה עתה... לחזק אותי, במלחמות לש"י עגנון הכוללי, השלם, שכן הוא הוא ראה בדברי (בדבר?) עליי לפני כשנתיים ימים, בבית ה"בית הסופר". להעיר על שמרדתי על ידידי־יריבי, הבוקר והחוקרים, בסרבי לראות בקבוצת הסיפורים הקטנה והאקספרסיבית נטאלית (!) מספר המעשים, מוקד מכריע באישיותו של מספרתי ובמאני לראות בסיפורו הגדול "אורח נטה ללון", מוקד־מוקד של ראיית ההווה של נפש ועם. ועיקר טעמי הוא בבדיקה, האם אין מעמד מיוחד לספרים שהגה בהם ואף כתבם, בכנותו אותם לבנה־לבנה, במשך שנים רבות, והאם מקרה הוא, כי אין הם סיפורי בקע ושסע וניכר, אלא סיפורי חיבור והידוק ושייכות — וראשי הנפשות של הספרים האלה יוכיחו: הקהילה, ומרוצת תולדות העיר ומלאה". המשפחה ושולשת ייחוסה ("קורות בתניו") הסגור וקורו לגוליו ("ספר, סופר וסיפור"), וכי לא בלבד אורך תניינות אלא אף רצף הילוכם קובעים לא בלבד בחינת צוואתו, אלא אף עיקר נחלתו" (דב סדן, "מספר וזיעודו, דברים על אהרון אפלפלד", "דבר", ז' אייר תשל"ט, 4 במאי 1979).

דומה שיש לבחון מחדש את עמדתו של סדן בחקר עגנון, נז שהיא מצטיירת בספרה של רנה לי. אל־נכון היתה יכולה למצוא בו תנא המסייע לה, הצד המעניין הוא, שהמחברת עצמה מציינת כי יש מבקרים הרואים בעגנון סופר של הנוליות היהודית, ומביינת בהערות־שוליים את סדן כדוגמה (עמ' 35).

הקורא בספר יוקיר את מאמציה של המחברת, ויכיר בכשונה הניתוח ובביקורתה ביצירת עגנון, ואף ישתכנע בצידקת טיעוניה

העוקב אחר תנודות והפיכות במקצוע הוראת הספרות העברית ולשונה באוניברסיטאות בארצות־הברית מודע אל־נכון לתופעה השכיחה של ריבוי הנשים העוסקות בנושא זה בשנים האחרונות. יש להניח, כי בעתיד יימצאו חוקרים במדעי החברה, שיבקשו לעמוד על פשר התופעה הזאת. לא מן הנמנע, כי ידונו בתופעות דומות של הגידול במספר הנשים הפונות לעיסוקים מקצועיים שמעבר לדלת אמות של הבית והמשפחה. הן בחברה המערבית בכללה והן במקצועות הוראת הספרות והלשונות הזרות, שאף בהן ניכרת עלייה במספר המרצות. שוחרי הספרות העברית ודאי יקדמו תופעה זו בברכה. העשור האחרון הביא עימו מספר חוקרות ומרצות במדעי היהדות בכללם, ועתה נראה, כי הגידול הכמותי מניב פרי בגידול איכותי, ושעלי־כן הריהו נושא תרומה מיוחדת. חלקן של המרצות בעברית — כדרכן של חברותיהן בלשונות האחרות — מתרכזו בנר שא הקרוב לליבן, בביור ובליבון דמות האשה היחס אליה בספרות השונות, וביניהן גם בספרות העברית, כחלק ממקצוע לימודים חדש הכלול במסגרת לימודי הנשים. שטח זה, שהפך להיות פופולארי ומקובל באוניברסיטאות בארצות־הברית, עדיין רב בו הפרוץ על הגדור, וטרם נתגבשה בו מסורת מחקרית־מדעית משביעה רצון. מאידך מוצאים אנו מספר לא מבוטל של חוקרות העוסקות בהיבטיה הכלליים של הספרות העברית, בתחומים שאינם נושאים בהכרח אופייניים מובהק.

אחת הדוגמאות הבולטות ביותר לכך הוא ספרה החשוב של המשוררת והמרצה לספרות עברית (בקווינס קולג'), ד"ר רנה לי־קופמן, שהופיע באחרונה. שיריה וסיפוריה ידועים לקורא העברי משכבר הימים: ארבעה מקבציה הופיעו בישראל מאז ראשית שנות ה־60. שוחרי העברית באמריקה מכירים אף הם את כתיבתה היוצרת, וגם את מסותיה בביקורת הספרות, שנדפסו בכמות הספירותיות "הדואר" ו"בצרון" בארה"ב וכן בכתיבת־עצת בישראל. בספר זה, מסע אל רגע החסד, שנדפס בתשל"ט בישראל, נדרשה רנה לי לטיפול בשני יוצרים מן החשובים ביותר בדור המספרים שחלף — עגנון והזון.

יצירתם העשירה של עגנון והזון, ובמיוחד יצירתו המונומנטאלית של עגנון, מוסיפה למשון את התעניינות חוקרי הספרות העברית. בשנת תשל"ט בלבד הופיעו שני מחקרים נוספים על יצירות של עגנון, המבקשים לחזור אל נבכי יצירתו בדרכי ביקורת וניתוח חדשניים. הראשון הוא ספרה של עדנה אופק, "מערכות מלים: עיונים בסגנונו של ש"י עגנון", והשני — ספרו של יאיר מזור, "הדינאמיקה של מוטיבים ביצירות ש"י עגנון".

בניגוד לשני חיבורים אלה, מבקשת רנה לי לשקול מחדש את הקונספציה היסודית שקנתה לה שבייתה בחקר עגנון לאחר הופעת ספר המעשים. ראשי המדברים בביקורת העברית נטו לראות בעגנון סופר מודרני, שהאמן שבו גבר על האמאמן שבו, ושעל־כן עיצב את פני המציאות היהודית לא רק בדורנו אלא גם בדורות האחרונים (הכנסת כלה, אורח נטה ללון וזולתם) כשועה ופגומה בעולם יהודי שמעטה השלימות אשר בו (בהכנסת כלה) הצליח אך במעט להסתיר את ראשיתם של הבקיעים באמונה היהודית. בעקבות סדן וקורצווייל הלכו גם מבקרים בני דור־הביניים, כמו טובנר, בראנד והוכמן.

כנגד המגמות הללו בחקר עגנון יוצאת רנה לי חוצץ, והיא תובעת בספרה שידוד־מערכות, רוויזיה של הגישה אל עגנון. מבחינה זו יש לראות בדרישה זו של המחברת מעין תפנית בחקר עגנון. עיקר טענתה, שאין לזהות את המספר המתווה בספר הנמער שים עם הדמות האוטוביוגרפית של עגנון עצמו. "לכל היותר אין אותו מספר אנונימי אלא פן אחד מפניו של עגנון" — היא קובעת

עגנון היא תבנית של חסד וגאולה, וכי יסוד האור המבטא אמונה, ביטחון ותקווה קיימים ביצירתו — תבנית שהיטיבה המחברת להראותה בספר — לא יוכל להתעלם מאלמנטים של הטראגי והאי-רוני ואף של "הדימוני" (כקביעתו זו של קורצווייל, אשר זכתה ל"מחזרים" רבים, שהשתמשו בה, כמוהו, בהגזמת-מה) ביצירת עגנון. קריאת "כיסוי הדם" דיה להצביע על יסודות מאקאבריים וחזות קשה ביצירתו של עגנון, גם אם תקבל פרשנותה של רנה לי, הרי שאינה מבטלת — ואף אינה שואפת לבטל — את עיקרי פרשנותו של גרשון שקד ("כיסוי הדם" כצוואתו החברתית של עגנון, "מאגניים" מ"ה, ו' סיון, תשל"ז).

הקורא המשתכנע מצידקת דבריה של המחברת בעניין עולם השלימות, שביקש עגנון לעצב ביצירה כה הכנסת כלה, חייב עתה להתחשב באפשרות שהציע פרופ' שקד (בחיבורו "המאמין הגדול": עיונים בהכנסת כלה, "ש"י עגנון: מחקרים ותודות, ירושלים, תשל"ח). ש"ה הכנסת כלה" הינה לגנדה קומית — אוטופיה קומית; משמע: לא תיאור מציאות קיימת, כי אם מציאות נכספת. חזון-אחרתי-ימים, בלשונו של שקד, כי "רק מי שמאמין באמור נה שלמה אולי עשוי לממשה". מסקנות של שקד, "שהמחבר הספקן מעביר לקורא-הספקן גם מסר מישני המרמז בין השיטין, שהחלור מות הקומיים הגדולים אולי גם שווא ידברון" (עמ' 153 בספר הנזכר). כאמור, המחברת — לשיטתה, והאחרים — לשיטתם, גרשון שקד עצמו מטעים, כי הקורא הספקן מקבל את המסר כפי שהוא — שקד — מפרשו. ללא כל ספק עוד יימשך הוויכוח היסודי בתפיסת עגנון. תרומתה של רנה לי היא בכך, שהיא עומדת וחוזרת על התביעה לראות בעגנון משורר ספוג אמונה שלימה.

המחברת נוטה לקבל את "מוסר ההשכל" בסופי יצירותיו של עגנון כמות שהוא, והיא אף מותחת ביקורת על "מוסר-ההשכל החשוף והמפורש" ורואה בו "טעם... לפגם" (עמ' 37 בספרה), כגון בסיפור "מזל דגים". וכך נאמר בסוף הסיפור: "מעשה פישל קארפ מה מלמד, שאם אתה הולך להתפלל אל תתן עיניך בבשר ודגים... אלא יהא הילוכך קודש" (צוטט בעמ' 38). מסכמת רנה לי: "בכל הדוגמאות האלה עולה מוסר-ההשכל בשקיפות ובבהירות מגופם של הסיפורים ואין צורך לחזור ולהצביע עליו (שם). אך פרופ' שמואל ארסס כבר הראה במאמרו החשוב "בין אדם לבעל-חיים: מוטיבים וגלגוליהם בעיר ומלואה" (בקובץ הנזכר ש"י עגנון: מחקרים ותודות, עמ' 253 ואילך), שיש תפיסה גרוטסקית בסיפור הדג על רקע בדיקת מוטיב הדג בספרות ההשכלה ובעיקר בסאטירה של יצחק ארטור "גלגול נפש" (והשווה מאמריו בנושא זה בבקורת ופרשנות, מס' 11—12, 1978, על שיטות הסיפור של ארטור, וכן בדברי הקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות, ג', תשל"ז). ובכך, מה שנראה כ"חשוף ומפורש" כומס, לעיתים, זיקות "תת-קרקעיות" וקשרים רמוזים לקורפוס של ספרות העם, ודרך "הפשט" היא רק אחת הדרכים לקריאת הטכסט העגנוני.

חלק נכבד מן הספר מוקדש, כאמור, לנושא החסד ביצירת עגנון. טיפולה המקיף והמפורט בנושא זה מהווה טיעון רציני וכבד-משקל לעמדתה של המחברת, המצדדת בראיית האור והחיוב בתפיסתו הקיומית של עגנון ובמרכזיותם של החסד והתקווה ביצירתו. טיפולה בנושא זה דן בחסד שבין אדם לקונו ובין אדם לחברו, ובין אדם לעצמו, ועומד על הגאולה האישית והלאומית-המשיחית. חבל, שבהגדרת ה"חסד" נדרשה המחברת לתפיסה הקאתולית (עמ' 42—43), הרחוקה מעולמו של עגנון, והמעטיה בתפיסה היהודית המקורית. ריבוי הנושאים בספר (כגון: הזמן, הכפיל) וההתעמקות בהיבטים שונים של יצירות בודדות של עגנון ובנושאים מרכזיים בכמה מיצירותיו מקשים על המבקר, ועושים את מלאכתו — ביקורת הביקורת — כמעט בלתי-אפשרית, ובמידה מסויימת אף בלתי-הוגנת. מן הנמנע לעמוד בסקירה מצומצמת מעין זו על מיכלול הבעיות שעליהן עמדה המחברת ושבהן עסקה בפירוש יתר, מה גם שהספר מוקדש לא רק ליצירתו של עגנון אלא גם לזו של הזו.

מובן, אפוא, שהדיונים במאמר זה אינם מתיימרים לשקף את כלל עבודתה של רנה לי בספר זה, אלא לעמוד על עיקריה ולהעיר על נושאים נבחרים, הנתונים לשיפוטו של המבקר ולהתעניינותו. מתוך ההכרח לצמצם את הדיון, ביכרתי לעסוק רק בחלקו הראשון של הספר, ואילו החלק השני, הדן בשמות ושימושים ביצירת הזו, שיש בו, בלא כל ספק, תרומה לביקורת הזו, מצריך טיפול נפרד.

לסיכום: יותר מכל הוכיחה עבודתה של רנה לי את מורכבותה של יצירת עגנון והראתה את הצורך בריבוי-פנים בפרשנות עגנון. ספר זה בביקורת עגנון מצטרף לשורה נכבדה של ספרים חשובים של סדן, קורצווייל, שקד, ברזל וזולתם.

קרוב לוודאי שייגיע למסקנה, שאף שאינה מובלטת בספר, הריהי אוח בו, והיא נוגעת לרבגוניותה ומורכבותה של יצירתו הכוללת ל"ש"י עגנון, יצירה שנתמשכה על-פני למעלה מיובל שנים גור-הן למחבר והן לעמו וליהדות. מורכבות זו יוצרת מתח פנימי יצירת עגנון, שכיוצרי-אמן היטיב לבטא ברגישות-אמת את המתח המצויים בקיום היהודי המודרני. עגנון לא היה, כמובן, יוצר זני, ואף שנקט בסיגנון ספרי היראים וביקש לעצב תמונת עולם יזובה לשלימות שבאמונה, לא יכול היה שלא לעצב אותה כאדם דוני ב"תקופתנו.

כל מי שרואה בעבר היהודי בגולת מורח-אירופה עולם שלם ומושלם מבחינה חברתית, או אף יהודית-רוחנית — והמחברת לא רואה זאת כך, כנראה — אינו נאמן לאמת ההיסטורית, והריהו נאמן עלם מתופעות שעירערו את יסודות היהדות, כגון השבתאות, חומת הקמיעות, מלחמתה של ההשכלה, המאבק בין החסידות לתנגדות, והחזירה הוחלת, אך מתמדת, של המודרניזם האירופי עינות החילוניות אל תוך היהדות. סיומו הטראגי של היקום חודי באירופה בשואה אינו פרק מובדל בפני עצמו בתולדות חודים, ובלא כל ספק הריהו דורש בחינה מחדשת וראייה מפור-אם — וראייה אמונתית אף היא בכלל זה — של ההיסטוריה "יוזיה בעת החדשה. גם הסבור שהתבנית-היסוד הקיימת ביצירת

ה מ ש ת ה ה ש נ ת י

ש

המועדון העברי במיאמי

תקיים ביום א', 10 בפברואר 1980, ב-12:30 אחה"צ
במלון קונובר (KONOVER) 5445 רחוב קוללינס,
מיאמי ביץ'
(\$9.00 המנה).

המשתתף הזה (כשר) מוקדש לויבל-המאה לשפה העברית המדוברת ולכבודו של לוי סושק המחנך הגדול, שהקדיש את מרצו וכשרונו להפצת השפה העברית ככתיב-הספר הציבוריים בניו-יורק, ובמחנות "רמה" שניהל בהצלחה רבה משך שנים.

(התוכנית כאנגלית)

כל ההכנסה היא למען

"הדואר" וה"ברית עברית עולמית".

פרטים אצל:

Mr. J. KOENIGSBERG
100 Lincoln Rd. Apt. 1242
Miami Beach, Fla. 33139
Telephone: (305) 534-6420

הזמנות, תרומות, ברכות לשלוח אל הכתובת דלעיל.

(המחאות על שם — Moadon Ivri)

הן (Tax-deductible)

הבאים למיאמי

מוזמנים

להשתתף בהוצאות העבריות

המתקיימות פעמיים בחודש

במיאמי ביץ'

בעד פרטים נא לטלפן: 534-6692 במיאמי.